

**Извънредните свръхсметни кредити при финансирането
на българската армия през войните (1912–1918) – тенденции
и ефекти**

**Extraordinary Excess Credits in Financing the Bulgarian Army
during the Wars (1912–1918) – Trends and Effects**

**Росица ЗЛАТИНСКА
Rositsa ZLATINSKA**

DOI: 10.61836/TRHG2807

Received: 07.08.2025
Available online: 21.11.2025

Abstract: *The article presents and analyzes the role and the significance of the extraordinary excess credits to the War Ministry before and especially during the wars (1912–1918), their effects on the army, the finances and the Bulgarian economy. The creation and the structural changes of the national army are inevitably associated with a significant loading of the state financial system. All the reforms and transformations that have taken place over the years required a lot of financial resources. Bulgaria's participation in the three successive wars of 1912–1918 caused a significant increase in the amount of state funds allocated for military purposes. A large part of the military costs are covered by extraordinary excess credits voted by the government. Expenditure on the War Ministry gradually took first place in the structure of the state budget. After the end of the Balkan wars /1912–1913/ and the national catastrophe, the financial and economic situation in the country was unstable. With the involvement and in the course of World War I, the country moved towards wartime regulation of the economy through mobilisation measures in all economic sectors. The need to provide the army with the necessary technical equipment required significant funding from the state. The main source of funds during war time again was extraordinary excess credits. These over-budget credits, granted by the National Assembly reached colossal dimensions for the Bulgarian economy. Undoubtedly, the extraordinary excess credits burden the Bulgarian financial system, but it is fair to underline the fact that they stand out as an appropriate instrument capable of covering the rapidly growing military expenditure.*

Keywords: *Bulgarian army, military needs, Balkan Wars /1912–1913/, extraordinary excess credits*

JEL: *N14, N44*

Една от водещите задачи в структурното изграждане на държавата след 1878 г. е създаването на националните ѝ въоръжени сили. Българската армия се утвърждава като водеща държавна институция, отговорна за обезпечаване военната безопасност на страната. В периода до и по време на войните (1912–1918) основните тенденции в развитието ѝ се обуславят от особеностите на вътрешната и международната конюнктура. Промените във войската зависят, както от конкретните обществено-икономически, социални и политически условия вътре в страната, така и от външнополитическата обстановка и от отношенията на България с Великите сили и със съседните ѝ балкански държави.

Създаването и последващото структурно укрепване и стабилизиране на националната армия неизбежно се свързва със значително натоварване на държавната финансова система. Извършените реформи и преобразования през годините вървят успоредно с постоянния ръст на военните нужди, а от там и на необходимите ресурси за покриването им. За тази цел в периода на войните 1912–1918 г. изключително много се разчита на гласуваните и одобрявани от парламента извънредни свръхсметни кредити. Тези средства съдействат за подобряване подготовката, организацията и въоръжаването на военните части, макар да костват натрупването на огромни държавни дългове, които натоварват финансите на страната.

Така формулирана, темата частично е засягана в научната литература в контекста на други изследвани въпроси, посветени на участието на страната ни в Трите войни. Теми, свързани със състоянието на българската икономика и финанси, политика, военна и социална сфера в годините на войните са задълбочено анализирани от редица изследователи. Сред тях са: Г. Марков, Л. Беров, В. Кацаркова, К. Попов, Г. Данаилов, Св. Спасов, Цв. Тодорова, Д. Вачков, Л. Спасов, Е. Костов, Р. Кацарова и др.

Целта на настоящата статия е да се проследи ролята и значението на отпусканите на военното министерство извънредни свръхсметни кредити преди и по време на войните (1912–1918), ефектите им за войската, за финансите и българската икономика. С това авторът се старее да обогати специализираната литература, внасяйки някои нови акценти в стопанско-историческата тематика, по-специално за военните години.

***

Сред приоритетните задачи на изпълнителната власт в периода от Освобождението до войните (1912–1918) е създаването на масова, модерна и ефективна отбранителна сила (Spasov, 2017, p. 11). Независимо от идейните различия и разминаванията в политическите програми на управляващите правителства, прави впечатление ясната посока, която е зададена. Тя следва пътя на реформиране и модернизирание на войската, отчитайки постоянен ръст на отделяните държавни средства за отбрана. Тази посока съответства на международните стандарти и

тенденции, както и на хода на военните политики водени от развитите капиталистически държави през периода.

Държавното финансиране за създаване и поддържане на силна и модерна армия

Качествено нов момент в развитието на българската отбранителна сила и утвърждаването ѝ като модерна масова армия настъпва след победата в Сръбско-българската война (Bulgarian army, 1988, p. 105). За финансовото осигуряване във връзка с мобилизацията и войната от 1885 г. само за няколко дни Народното събрание гласува и разрешава отпускането на три извънредни свръхсметни кредити на обща стойност от 15 140 000 лв. (Brief overview, 1961, p. 33). След забележителната българска победа тенденцията за увеличаване на военния бюджет се засилва още повече. Това често влиза в противоречие с предизборните обещания на различните политически партии за намаляване на данъците и съкращаване на военните разходи.¹ Военният бюджет от 13 893 186 лв. през 1886 г. нараства на 25 000 000 лв. през 1894 г. В тези суми са включени и отпуснатите от Народното събрание извънредни свръхсметни кредити. През 1896 г. военният бюджет заедно с извънредните разходи достига до 35 000 000 лв. (Bulgarian army, 1988, p. 198).

В периода от 1886 до 1907 г. общата разходна част на държавния бюджет възлиза на 1 834 481 664, 99 лв. От нея за военни нужди са отделени 492 139 731, 88 лв., т.е. приблизително 27% от всички разходвани средства (Spasov, 2017, p. 13). Действително разходите за покриване нуждите на войската са далеч по-големи от предвидените за военното ведомство по редовните бюджети. Разликата се покрива чрез ежегодно гласувания и отпускан извънреден бюджет, под формата на свръхсметни кредити. През същия период за военни нужди са изразходвани извънредни свръхсметни кредити на общ размер от 212 661 026, 77 лв. (Kioseva, 1992, p. 8). Именно тези допълнителни източници на средства играят ключова роля в модернизирването и осъвременяването на българската войска. През 1906 г. само на едно от заседанията на XIII ОНС са гласувани общо пет закона за свръхсметните кредити на стойност от 6 387 800 лв.² На следващата 1907 г. се разглеждат и приемат още десет законопроекта за свръхсметните кредити на сумата от 42 194 100 лв. Основна част от средствата се използват за закупуване на оръжие и боеприпаси. Още към края на осемдесетте години на XIX век започва превъоръжаването на войската със съвременно оръжие. Основна част от военните технически средства се внасят от Австро-Унгария, Германия, Франция, Русия, Италия и Белгия³ (Political-military history, 2023, pp. 51–57). Усилията на

¹ Народен вестник, 1901, № 10-11, с. 10–25

² Държавен военноисторически архив (ДВИА), Ф. 1, оп. 5, а. е. 250, л. 5–9.

³ ДВИА, Ф. 1, оп. 1, а. е. 251, л. 41, 651. През 1897 г. са сключени два договора за доставка на артилерийски оръдия „Круп“ и „Шнайдер“.

изпълнителната власт по посока модернизиране на войската вървят ръка за ръка в постоянния ръст на военния бюджет. В периода от 1894 г. до 1911 г. той се увеличава близо 1, 9 пъти.⁴ Открояват се няколко последователни години, през които държавата отпуска най-много средства за покриване нуждите на военната институция. Това са съответно: 1904 г. – 46 388 435 лв., 1907 – 50 970 364 лв., 1908 – 90 966 345 лв. и 1909 г. – 46 046 747 лв.⁵ Насоката възприета от управляващите е израз на стремежа да се следва примера на развитите европейски държави, които разполагат с модерни масови армии.

В периода до Балканските войни гласуваните и отпуснати от Народното събрание извънредни свръхсметни кредити за военни нужди заемат важно място във финансовата система на страната. Друг основен източник на средства за издръжка на армията са външните държавни заеми (Bulgarian army, 1988, p. 199; Kirkov, 1989, p. 249).

Допълнително за укрепването на войската допринася и фактът, че една голяма част от законите, правилниците и различните нормативни документи, свързани с юридическото и фактическо изграждане на армията са подобрени и прегласувани през периода (Brief overview, 1961, p. 7). Така предприетите правителствени мерки и активната държавна политика водят до отчитане на едни добри резултати във военната област и до цялостно укрепване и стабилизиране на българската армията в навечерието на Първата балканска война. Държавната грижа за изграждането на силна и модерна армия е осъзната и възприета от управляващите, в името на българската кауза за национално обединение, наред със защитните ѝ функции.

Успоредно с постигнатите успехи не са редки и случаите на отклоняване на финансови средства, предназначени за подобряване на материално-техническите бази на войската. Често имената на видни политически и военни дейци се свързват с подобен род афери. Показателен е случаят с доставка на мини за морската отбрана. Морският офицер Евстати Винаров изобретява мина, която струва 389 лв. за брой и която е подходяща за отбрана на морската и речната граница на страната. Вместо да се закупи нужното количество от този вид мини се сключва договор с френската фирма „Сорте Арле“ за доставка на мини, всяка на стойност от по 2000 лв. В последствие се оказва, че доставката е не само финансово неизгодна, но качеството на самите мини е на много ниско ниво (Pavlov, 1973, pp. 85–86). Това е само един от примерите за злоупотреби извършени с военни средства, добили популярност в началото на XX в., показващ как част от държавните средства „изтича в джобовете“ на конкретни части лица⁶ (Kostov, 2004, p. 151; Markov, 1997).

⁴ Централен държавен архив (ЦДА), Ф. 173 К, оп. 2, а. е. 97, л. 1–28; а. е. 428, л. 1–32; а. е. 442, л. 1–49; а. е. 784, л. 1–87; а. е. 2406, л. 1–89; а. е. 2774, л. 1–85; а. е. 3148, л. 1–85.

⁵ Пак там.

⁶ В началото на XX век стават известни и други случаи на злоупотреба със средства от военния бюджет. Някои от тях са: т.нар. Хепова афера от 1904 г., аферата „Шарл и Жан“ и др.

Извънредното финансиране за военни нужди през периода 1912 – 1915 г.

През периода на Балканските войни разходната част на редовния бюджет за военни цели е сравнително по-малка от тази през предходните години. Това до голяма степен се дължи на факта, че именно във военновременния периода за покриването на военните разходи се разчита на отпусканите специални свръхсметни кредити. В края на 1912 г. гласуваните от Народното събрание свръхсметни кредити на Министерството на войната са на обща стойност 121 520 610 лв. От тях 100 000 000 лв. са предназначени за покриване на разходи за заплати и други парични възнаграждения, за храна и фураж, за облекло и снаряжение, за въоръжение и боеприпаси. Останалата част от кредита отива за покриване на разходите по маневрите през месеците от август до септември 1912 г. (Sakarov, 1918, p. 178). През септември 1912 г. по предложение на финансовия министър е издаден специален „Правилник за произвеждане и оправдаване от войсковите части държавните разходи във военно време“ (Regulations, 1915, pp. 7–26). В него подробно са описани различните категории, по които в случай на война, българската войска има право да поисква финансови средства от държавата.

На следващата 1913 г. е отпуснат допълнителен свръхсметен кредит в размер 200 000 000 лв. за същите цели, за каквито е отпуснат кредитът от предходната година (Sakarov, 1918, p. 178). В периода на двете балкански войни средствата по тези кредити се разходват главно за стабилизиране и укрепване на материално-техническата база на войската.

След края на Балканските войни и преживяната национална катастрофа, финансовата и икономическа ситуация в страната е нестабилна (Todorova, 1991, p. 5), а финансовата система е сериозно разстроена.

Следвоенното възстановяване, свързано със стабилизирането на стопанството и държавните финанси изисква огромни средства. Изчисления на финансовото министерство показват, че за покриване на държавния дълг и за възмездяване на населението са нужни приблизително 800 000 000 лв. (Todorova, Vachkov, 2009, p. 151).

В краткия период 1913–1915 г. сложната вътрешна и международна обстановка налага вземането на бързи и адекватни мерки с цел възстановяване на потенциала, подобряване на подготовката, на организацията и техническото въоръжаване на армията. Правителството на В. Радославов води активно дипломатическата, политическата и военната подготовка на страната за световния конфликт (War studies, 1936). В тази връзка отново се разчита до голяма степен на отпусканите от Народното събрание извънредни свръхсметни кредити. Първият от серията законопроекти за свръхсметните кредити е внесен за разглеждане в парламента през 1914 г. Той е в размер на 150 000 000 лв., като средствата са необходими за попълване и поправяне на материалната част, повредена по време на предходните две войни. Гласуван е и е приет на трето четене. Средствата пред-

видени по този закон са разпределени в няколко направления. За въоръжаване са отделени 102 000 000 лв., за облекло – 28 000 000 лв., за инженерно имущество – 8 000 000 лв., за санитарни материали – 5 000 000 лв. и за морска отбрана – 7 000 000 лв.⁷ (Spasov, 2017, p. 16). Успоредно с този закон, министърът на финансите Димитър Тончев внася за обсъждане още един законопроект за отпускане на свръхсметен кредит в размер на 50 000 000 лв. за военни нужди.⁸ Като основен мотив към втория законопроект се посочва избухването на Първата световна война и нуждата от опазване на държавните ни граници. В закона се предвижда кредитът да се изразходва само и единствено за военни нужди и по конкретно за въоръжаване, облекло, инженерно имущество и санитарни материали. След известни дискусии и полемики в парламента и този закон е приет на трето четене.

През следващите няколко месеца, до присъединяването на страната към световната война, за финансовото обезпечаване на войската са гласувани още няколко свръхсметни кредити на обща стойност от 40 492 000 лв. Първият, от които в размер на 33 722 000 лв.⁹ е предназначен за заплащане на различни доставки от Русия, за покриване на останали от предходни години неизплатени доставки, за заплати на военнослужещите и за митни и други права на софийската, бургаската и др. митници срещу военни доставки (Sakarov, 1918, p. 179). Правителството усвоява бързо средствата по тези предвоенни свръхсметни кредити, без това да става за сметка на орязването на някои социални дейности (Georgiev, 2016, p. 76).

Извънредното военно финансиране по време на Първата световна война

С включването и в хода на Голямата война в България, както и в другите воюващи страни, се преминава към военновременно регулиране на икономиката чрез мобилизационни мерки във всички стопански сектори. Прилага се извънредно законодателство, създадени са специализирани институции, каквито са Комитетите и Дирекцията за стопански грижи и обществена предвидливост (Veleva, 2006, pp. 5–6) и др. Въпреки предприетите действия след 1915 г. вътрешната обстановка в страната върви към непреодолимо усложняване и влошаване. Войната нарушава нормалния стопански живот, предизвиквайки разстройване и забавено икономическо развитие. В ход е нарастваща инфлация и недостиг на основни стоки (Katsarkova 1968, pp. 65–67). Натрупването на финансовите проблеми, като във фокус отразяват разрастващата се криза в страната. Отслабва и значението на държавния бюджет като ключов показател за финансовото положение, в което се намира страната (Lyarchev, 1919, p. 9).

⁷ Стенографски дневници XVII ОНС, 2 юли, с. 3070–3071; 23 юли, с. 3365; 29 юли 1914, с. 3392.

⁸ Стенографски дневници XVII ОНС, 23 юли, с. 3365; 29 юли 1914, с. 3392.

⁹ Стенографски дневници XVII ОНС, 17 ноември 1914, с. 392.

Още през лятото на 1914 г. от страна на Военното министерство е направена заявка за значително увеличаване на финансовите средства за нуждите на войската в бюджета за 1915 г. Ресурсите за попълване на бойните припаси се увеличават от 360 000 лв. през 1912 г. на 950 000 лв. през 1915 г.¹⁰ Стремещт към увеличаване на финансите, необходими за издръжката на войската, е силно изразен и през следващата бюджетна година. От 217 948 лв. през 1914 г. разходите за закупуване на резервни части, машини и инструменти, доставяне на гориво, смазочни материали, ремонтване на амортизирани и повредени средства за производство нарастват на 520 000 лв. през 1916 г.¹¹

Нуждата от обезпечаване на войската с необходимите адекватни технически средства по време на световната война изисква значително финансиране от страна на държавата. Във военновременния период свръхсметните кредити отпуснати от Народното събрание достигат „колосални размери“. Успоредно с тях за посрещане нуждите на военните кампании, в които участват българските войски (1915 до 1918 г.) се търси финансиране отвън чрез заеми и военни кредити (Vachkov, 2017, pp. 41–50). Това поражда тежки финансови проблеми и води до съществен ръст на държавния дълг. Неговото ефективно управление е сред приоритетите на държавата, гарантиращ напредък във фискалната сфера. До Балканските войни страната се намира в състояние на финансова стабилност като държавният дълг (консолидиран и неконсолидиран) възлиза на 700 000 000 лв. (Роров, 1919, pp. 91–101). След края на двата конфликта той се удвоява като създава сериозна тежест за държавния бюджет. Ръстът на държавния дълг продължава възходящия си темп на нарастване и по време на световната война. В началото на 1917 г. достига „непоносим размер“ от 3 млрд. лв. Голяма част от този дълг е породен от значителните разходи за покриване на растящите военни нужди (Sakarov, 1918, p. 120). През февруари 1918 г. българският дълг към Германия само по отношение на военните кредити достига размер от 1 350 000 лв. (Vachkov, 2017, pp. 41–50). До средата на 20-те години на XX век бюджетните дефицити са сериозен проблем за страната, причинен от свръхсметните разходи за покриване на военните нужди и ниските постъпления в приходната част на бюджета (History of Bulgaria, 2012, pp. 56–57).

С усложняване на военните действия и на кризисните процеси в страната се налага допълнения към вече приети закони и отпуснати свръхсметните кредити. В три поредни заседания на XII ОНС се разисква законопроектът за допълнение на извънредния свръхсметен кредит от 50 000 000 лв. за военни нужди приет през септември 1912 г.¹² Като основен мотив за необходимостта от допълнение на

¹⁰ ДВИА, Ф. 4, оп. 3, а. е. 195, л. 129–135.

¹¹ ДВИА, Ф. 14, оп. 3, а. е. 135, л. 504–506.

¹² Стенографски дневници XVII ОНС, II РС, кн. I, 11 март, с. 623–645, 14 март, с. 732, 15 март 1916, с. 734.

закона се посочва нарастващата нужда от средства за осигуряване на необходимите технически средства, облекло и оборудване за войската по време на войната. Предвидено е допълнение към чл. 8 от закона и добавяне на две нови алинеи, с което да се улесняват бъдещи доставки на военни ресурси. Законопроектът е гласуван в парламента и приет на трето четене.

Активната работа по финансовото осигуряване на войската продължава и през следващите военни години чрез гласуването на редица свръхсметни кредити. През месеците януари и септември 1916 г. са приети два закона за отпускане на извънредни свръхсметни кредити за посрещане разходите по войната. Първият е на стойност 530 000 000 лв. От него една основна част от 450 000 000 лв. са дадени на Министерството на войната, за нуждите на войската, 30 000 000 лв. са определени за подпомагане на нуждаещите се войнишки семейства, а остатъкът от 50 000 000 лв. е разпределен между министерството на обществените сгради, пътищата и благоустройството и министерството на железниците, пощите и телеграфите. Вторият отпуснат кредит от 350 000 000 лв. отново е разпределен по сходен на предишния начин. Най-голям дял на стойност от 300 000 000 лв. са предоставени на военното министерство (Sakarov, 1918).

Бързото изразходване на средствата по отпуснатите до тук кредити налага гласуването на поредния законопроект за извънреден свръхсметен кредит в началото на 1917 г. Предвидено е кредитът да е в размер от 535 000 000 лв., от които 500 000 000 лв. са за покриване нуждите на армията, а остатъкът от 35 000 000 лв. за подпомагане на войнишките семейства. Законът е приет на петдесет и осмото заседание на XII ОНС.¹³

През март 1917 г. в Народното събрание е внесено за обсъждане още едно второ допълнение на закона от септември 1912 г.¹⁴ В мотивите на законопроекта се посочва нуждата от построяване на фабрика за бойни припаси и оръжия в страната. Доводите на вносителите на допълнението към закона са, че по такъв начин ще се обезпечи нужното количество оръжие и бойни припаси. Това от своя страна ще осигури стабилност и ще доведе до успехи за войската ни. Законът е гласуван и приет на следващото парламентарно заседание.¹⁵

Към края на войната кризисните процеси в България се задълбочават и разширяват мащабите си във всички сфери – от стопански сътресения през състоянието на фронта и войската до ежедневието на цивилното население. Разстроениите финанси, нарастващата инфлация, черната борса, корупцията и пр., дават силно отражение върху цените на стоките и водят до обедняване на населението. В тази тежката ситуация отпусканите от държавата свръхсметни кредити дости-

¹³ Стенографски дневници, XVII ОНС, III РС, 12 март, 19 март, 20 март, 21 март 1917, с. 1271–1272.

¹⁴ Стенографски дневници XVII ОНС, IV РС, кн. II, 22 март 1917, с. 1307–1326.

¹⁵ Стенографски дневници XVII ОНС, IV РС, кн. II, 23 март 1917, с. 1335.

га огромни размери. През февруари 1918 г. в Народното събрание постъпва за обсъждане законопроект за най-големия до тогава военновременен извънреден свръхсметен кредит от 1 139 000 000 лв. В обсъжданията за отпускането на такъв голям по размер кредит активно се включва финансовият министър Д. Тончев. На първо място той разяснява на народните представители как ще се разпредели тази сума. Той отбелязва, че „по своя размер това е първият, който откакто съществува България се иска от българското Народно събрание“ (Katsarova, 2011). Размерът на кредита министърът оправдава с покачването на цени отчетено по време на световната война. В бурните и продължителни дебати се включват представители на различните политически течения. От опозиционната социалдемократическа партия защитават тезата, че такъв голям по размер кредит ще затормози изключително много българските държавни финанси. След дълги разисквания, законопроектът претърпява изменение и се връща за обсъждане в парламента като закон за извънреден свръхсметен кредит от 1 260 000 000 лв. От тях за нуждите на армията са предвидени 1 120 000 000 лв. Министърът на търговията, промишлеността и труда прави предложение в Народното събрание сумата от 120 000 000 лв. да се разпределят като временно добавъчно възнаграждение на държавните служители. Като в зависимост от предварително определени критерии месечното добавъчно възнаграждение да варира в диапазон от 40 до 210 лв. От този свръхсметен кредит е предвидено 10 000 000 лв. да отидат за издръжката на Дирекцията за стопански грижи и обществена предпазливост (ДСГОП) и на районните комитети. Решено е 500 000 лв. да се разходват за закупуване на ордени, медали и кръстове за храброст, с които да се награждават изявиени военнослужещи. Предвидено е тези последни средства да се отпускат поетапно според конкретните нужди на Канцеларията на българските ордени. През военновременния период друга очертала се линия в държавната финансова система е свързана с отделянето на бюджетни средства за социална подкрепа на населението под различна форма (Zlatinska, 2025, pp. 233–246). За подпомагане на войнишките семейства от последния гласуван кредит са отделени 75 000 000 лв., а за оказване помощ на хигиенистическите съвети и борба с епидемичните болести 1 млн. лв.¹⁶

Нуждата от внасяне и гласуване на следващ извънреден свръхсметен кредит за военни цели се появява през април 1918 г. Той е на стойност от 1 975 500 000 лв. и е необходим във връзка със заплащането на военните доставки, извършени в периода 1 октомври 1915 г. до 1 април 1918 г. от Германия и Австро-Унгария. По данни на Пруското военно министерство на българската армия са доставени облекло, снаряжения, артилерия и муниции, транспортни средства, медицински материали и др. на обща стойност от 938 000 000 марки (Katsarkova, 1969, pp. 327–391). От друга страна Морското министерство настоява от българска страна да бъдат заплатени доставки на стойност 6 000 000 марки (Katsarkova, 1969, pp.

¹⁶ Стенографски дневници, XVII ОНС, IV РС, 8 февр., с. 878, 23 март 1918, с. 1334.

327–391). Изплащането е предвидено да стане с държавни бонове. При обсъждането на законопроекта изцяло против него се обявяват представителите на БЗНС. Те настояват сумата на задълженията да се поеме от съюзниците на България. Макар и не одобряван от всички парламентарно представени групи в парламента, законопроектът е приет на 6 април 1918 г.¹⁷ Гласуването на последните два свръхсметни кредити за военни нужди се оказва неизбежно, тъй като с тях трябва да се покрият вече извършени разходи и такива, за които е поет предварителен ангажимент. През лятото на 1918 г. настъпилото дълбоко разстройство на икономиката, изострянето на продоволствения проблем и невиджаните размери на скъпотията засилват напрежението в страната. То допълнително се задълбочава от тежкото положение на фронта и нарастване на антивоенните настроения сред войниците.

След сключване на примирието през есента на 1918 г. България се намира в твърде сложно международно и вътрешно положение. Дълбоката и всеобхватна криза е в своя пик. С оставката на правителството на В. Радославов, управлението е поето от няколко коалиционни кабинета. Те се нагърбват с решаването на редица неотложни задачи. Министър-председателят А. Малинов посочва, че състоянието на фронта е отчайващо¹⁸ (Hristov, 1957, pp. 123–124). Сред първостепенните проблеми за разрешаване са осигуряването на продоволствието и снабдяването на армията с облекло и обувки. Въпреки направените опити, правителството на А. Малинов не успява да постигне осезаем напредък в решаването на най-важния въпрос на деня – прехраната на населението и армията. В началото на 1919 г. новото правителство начело с Т. Теодоров, следвайки тенденцията от периода на войните, внася в Народното събрание законопроект за извънреден свръхсметен кредит от 1 084 000 000 лв. От тази сума – 1 000 000 000 лв. са предвидени да се разходват в полза на армията. В хода на дебата по приемането му кредитът е увеличен с още 12 млн. лв., като общата му стойност достига 1, 096 млрд. лв.¹⁹ Чрез гласуването на този закон управляващите търсят начин да се подобри намиращата се в окаяно състояние българска армия. След подписването на Ньойския мирен договор през ноември 1919 г. ситуацията с войската значително се променят. Управляващото правителство е натоварено със задачата да ограничи бойния състав и да организиране армията съобразявайки се с военните клаузи на договора.

***

Участието на България в трите последователни войни 1912–1918 г. предизвиква значителен ръст на отделяните за военни цели държавни средства. Разходите за Военното министерство постепенно заемат първо място в структурата на

¹⁷ Стенографски дневници 17 ОНС, IV РС, 6 апр. 1918, с. 1590–1596

¹⁸ Стенографски дневници, XVII ОНС, I ИС, 1 дек. 1917, с. 142–146

¹⁹ Стенографски дневници, XVII ОНС, IV ИС, 7 март, с. 772, 10 март 1919, с. 792.

държавния бюджет. През разглеждания период за покриване на военните нужди изключително много се разчита на отпусканите извънредни свръхсметни кредити. Те достигат колосални за българското стопанство размери. Обяснение за този ръст се намира в мащабите на българската войска, която достига над 800 000 души. От друга страна липсата на достатъчно прецизност при изготвянето на редовните военни бюджети често води до разминаване между гласуваните и одобрените и действително нужните за войската финансови ресурси. Има и случаи, при които в резултат на злоупотреби и отклоняване на финансови средства се оказва, че текущите военни разходи превишават предвидените по редовните бюджети. Това, което е вярно и трябва да се признае е, че в екстремни условия, каквито са периодите на войните (1912–1918) е изключително трудно да се предвидят в детайли всички евентуални приходи и разходи по редовните бюджети. Тази несигурност и нестабилност във военновременния период продиктува нуждата от активно използване на извънредните свръхсметни кредити за покриване на военните разходи. Те, заедно със средствата по редовните бюджети и външното кредитиране се явяват трите потока на държавното финансиране във военната сфера. Безспорно извънредните свръхсметни кредити изтощават българската финансова система, но е справедливо да се подчертае фактът, че се открояват като подходящ инструмент, съумяващ да покрива бързо нарастващите военни разходи. Те се утвърждават като условие и фактор за това българската армия постепенно да се превърне в боеспособна военна сила.

REFERENCES:

- Bulgarian army 1877–1919*. 1988. Sofia: Military publishing house. [*Българската армия 1877–1919 г.* 1988. София: Военно издателство].
- Vachkov, D., 2019. The financial dimensions of Bulgaria's participation in the World War I. In: *The World War I in the Balkans and Bulgaria's participation in it in 1917*: Sofia: Institute for History Research – BAS, pp. 41–50. [Вачков, Д., 2019, *Финансовите измерения на участието на България в Първата световна война. В: Първата световна война на Балканите и участието на България в нея през 1917 г.*: София: Институт за исторически изследвания – БАН, с. 41–50].
- Veleva, L., 2006. *The committees and Directorate for economic care and public providence (1915–1918)*. Sofia: Avangard Prima. [Велева, Л., 2006. *Комитетите и Дирекция за стопански грижи и обществена предвидливост (1915–1918 г.)*. София: Авангард Прима].
- Military and political history*. 2023. Sofia: Publishing house “G. Rakovski”. [*Военнополитическа история*. 2023. София: Издателство „Г. С. Раковски“].
- Georgiev, B., 2016. Social policy in the legislation of the Bulgarian State in World War I, *Istoriki*. vol. 9. Sofia: Faber. [Георгиев, Б., 2016. Социалната политика

- в законодателството на Българската държава в ПСВ, *Историки*, т. 9. София: Фабер].
- Zlatinska, R., 2025. Social Protection Policy in Bulgaria During World War I. *Istoriya-History*. no. 3., pp. 233–246. [Златинска, Р. 2025. Политиката на социална защита в България през Първата световна война. *История*, № 3, с. 233–246].
- Trials of the War 1915–1918*. 1936. Sofia: Sofia: printing house S. M. Staykov [Изпитанията във войната 1915–1918. 1936. София: печатница С. М. Стайков].
- History of Bulgaria 1918–1944*, vol. 9, 2012. Sofia: Tangra. [История на България 1918–1944. Т. 9, 2012. София: Тангра].
- Katsarkova, V., 1969. *The Economy of Bulgaria during the World War I, 1915–1918*. PhD Thesis, Sofia: V. Katsarkova. [Кацаркова. В., 1969. Икономиката на България през първата световна война, 1915–1918. Дисертация за присъждане на ОНС „Доктор“, София: В. Кацаркова].
- Katsarova, R., 2011. *Dimitar Tonchev – public figure, politician, party leader*. Plovdiv: Zombori. [Кацарова., Р., 2011. Димитър Тончев – общественик, политик, партиен лидер. Пловдив: Зомбори].
- Kirkov, G., 1989. *Selected works*, vol. 1. Sofia: Partizdat. [Кирков, Г., 1989. Избрани произведения, т.1, София: Партиздат].
- Kostov, E., 2004. *Racho Petrov – the officer, the politician, the statesman*. Sofia: St. Kliment Ochridski University Press. [Костов, Е., 2004. Рачо Петров – офицерът, политикът, държавникът. София: Университетско издателство “Св. Климент Охридски“].
- Brief Overview of the Combat Composition, Organization, Recruitment and Mobilization of the Bulgarian Army from 1848 to 1944*. 1961. Sofia: State Military Publishing House. [Кратък обзор на бойния състав, организацията, попълването и мобилизацията на българската армия от 1848 до 1944 г. 1961г. София: Държавно военно издателство].
- Kyoseva, N., 1992. *The economic and financial problems caused by the independence of Bulgaria and their analysis by social liberals*. Sofia. [Къосева, Н., 1992. Икономическите и финансови проблеми, породени от обявяването на независимостта на България и техният анализ от социаллибералите. София].
- Lyapchev, A., 1919. War and finance. *Journal of the Bulgarian Economic Society*, no. 1–2, pp. 1–14. [Ляпчев, А., Войната и финансите. Списание на Българското икономическо дружество, кн. 1–2, с. 1–14].
- Markov, G., 1998. *The noisy international affairs of the Third Bulgarian Kingdom*. Stara Zagora: Knowledge. [Марков, Г., 1998. На шумелите международни афери на Третото българско царство. Стара Загора: Знание].

- Pavlov, V., 1973. *Bulgarian naval officers*. Sofia: DVI. [Павлов, В., 1973. *Български морски офицери*, София: ДВИ].
- Popov, A., 1919. *Economic Review. Journal of the Bulgarian Economic Society*, no. 1–2, pp. 91–101. [Попов, Ал., 1919. *Стопански преглед. Списание на Българското икономическо дружество*, кн. 1–2, с. 91–101].
- Regulations on the production and justification by military units of state expenditure in wartime*. 1915. Sofia: State Printing House. [Правилник за произвеждане и оправдаване от войсковите части държавните разходи във военно време. 1915. София: Държавна печатница].
- Sakarov, N., 1918. *Bulgarian public finances*. Sofia: Royal court printing house. [Сакаров, Н., 1918. *Българските държавни финанси*. София: Царска придворна печатница].
- Spasov, Sv., 2017. *Establishment and development of the military economy in Bulgaria (1879–1944)*. Sofia: UNWE Publishing complex. [Спасов, Св., 2017. *Изграждане и развитие на военната икономика в България (1879–1944)*. София: Издателски комплекс УНСС].
- Todorova, Ts., 1991. *Industrialization and Structural Problems in Bulgaria before World War I. Historical review*. no.1–6, p. 5. [Тодорова, Цв., 1991. *Индустриализация и структурни проблеми в България преди Първата световна война. Исторически преглед*, кн.1–6, с. 5].
- Todorova, Ts., D. Vachkov, 2009. *History of Bulgaria's Foreign Public Debt 1878–1990*, part I. Sofia: BNB. [Тодорова, Цв., Д. Вачков, 2009. *История на външния държавен дълг на България 1878–1990*, част първа. София: БНБ].
- Hristov, H., 1957. *The Revolutionary Crisis in Bulgaria in 1918–1919*. Sofia: ВКР. [Христов, Хр., 1957. *Революционната криза в България през 1918–1919 г.* София: БКП].

Correspondence address:

Rositsa Zlatinska – Senior Assistant Professor, PhD

Sofia University „St. Kliment Ohridski“

Faculty of Economics and Business Administration

125, Tsarigradsko Shosse Blvd., bl.3

1113, Sofia, Bulgaria

E-mail: r.v.z@abv.bg

SCOPUS Researcher ID: 57416479900

Web of Science Researcher ID: AAZ-8898-2021

ORCHID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8643-699>